

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

internet: www.judaica-zwolle.nl e-mail: judaica@hetnet.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 19, Nummer 1 / Tisjri 5766 - oktober 2005

OPLAGE 400 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 6,50 - POSTGIROREKENING 259272

De toekomst van de Stichting Judaica

*Verslag van een workshop tijdens het 16e Synagogepad
op 5 juni 2005 in de Zwolse synagoge*

De Stichting Judaica begint in september 2005 aan haar twintigste cursusseizoen. Die twintig jaar zijn succesvol verlopen met een breed scala aan activiteiten en een groot aantal deelnemers en belangstellenden. Maar de tijden veranderen. De buitenwereld waarin de stichting opereert, is grondig gewijzigd in die twintig jaar. Ook de organisatie van de stichting heeft zich langzaam aan nieuwe omstandigheden aangepast. Nu in 2005 beginnen we te merken dat die twee ontwikkelingen bij elkaar komen: de ontkerkelijking, de vergrijzing, de situatie in het Midden-Oosten, de opkomst van de Islam in Nederland, de veranderingen in het vrijwilligerswerk, het zijn allemaal ontwikkelingen waardoor het bestuur zich genoodzaakt voelde tot bezinning op de toekomst. We hebben dat samen met onze cursisten en overige deelnemers willen doen tijdens het 16 Synagogepad op zondag 5 juni 2005. Zo'n vijftien personen hadden zich op die ochtend verzameld in de bovenzaal van de synagoge. Na een korte kennismakingsronde hield Peter van 't Riet, voorzitter van de Stichting Judaica, een inleiding over de geschiedenis van de stichting en de dilemma's waar we vandaag voor staan.

Het begin van het leerhuis

De stichting is opgericht in de jaren '80 van de vorige eeuw. Vanaf 1984/1985 liep er een grondige restauratie van de synagoge. De Joodse Gemeente Zwolle verkeerde in een moeilijke periode met afnemend synagogebezoek en weinig andere activiteiten. De gedachte ontstond: we moeten met het gebouw iets gaan doen. In 1986 werd de Werkgroep Judaica Zwolle opgericht door Peter van 't Riet, Jaap Hagedoorn en Cees Verdonk. De eerste activiteit die georganiseerd werd was het Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora in samenwerking met Dr. Willem Zuidema uit Hilversum. Het was een serie van twaalf avonden over Zuidema's boek *Gods partner, Ontmoeting met het jodendom*.

De avonden verliepen volgens Zuidema's concept van leren, zoals hij het ook geïntroduceerd had in het Leerhuis Limburg in Meerssen. Dat concept was geïnspireerd door het Vrije Leerhuis van Franz Rosenzweig. De deelnemers bestudeerden per avond een flinke hoeveelheid stof. Aan het begin van de bijeenkomst werden alle vragen over de stof geïnventariseerd, waarna er een discussie op gang kwam, waarin de docent te hulp kon worden geroepen of soms zelf intervenieerde als deskundige.

Met een groep van ruim twintig deelnemers werd er een jaar lang geleerd.

De opzet van de stichting

Bij de werkgroep Judaica leefde het gevoel dat er meer moest gebeuren. In 1987 werd de Stichting Judaica Zwolle opgericht.

Doelstelling van de stichting was:

De verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur. Niet "jodendom leren", maar "over het jodendom leren" (onderscheid van rabbijn Jacobs) was wat de stichting voor de deelnemers beoogde. Expres werd de doelstelling breder opgezet dan alleen godsdienstig, zodat een breed publiek kon worden bereikt. De geest van het Vrije Leerhuis is immers dat ieder verantwoordelijk is voor zijn/haar eigen leerproces, of dat nu godsdienstig is of een andere inhoud heeft. Wel is er bij deelname aan de activiteiten van de stichting altijd een duidelijke beperking geweest: anti-joodse geluiden werden niet toegestaan.

De activiteiten

De meeste activiteiten werden georganiseerd in of vanuit de Zwolse synagoge, maar niet uitsluitend. Zo heeft er ooit een cursus Israëlisch volksdansen op het programma gestaan, die in een Zwolse gymnastiekzaal werd gehouden. In het cursusprogramma is steeds gestreefd naar een bepaalde diversiteit aan inhoud en werkvormen. Elke activiteit werd geacht zichzelf te bedruipen qua inzet van medewerkers en financieel. Met andere woorden als er niet voldoende mensen waren of het financieel niet uitkon, dan werd de betreffende activiteit afgelast of beëindigd. Dat laatste was het geval bij de concerten aan het eind van de jaren '90, waar we de honoraria van de musici steeds maar zagen stijgen en de Gemeente Zwolle niet bereid vonden een kleine jaarlijkse subsidie te verlenen om er mee door te gaan.

In de loop der jaren werd een grote diversiteit aan activiteiten ontplooid:

- Cursuswerk (vanaf 1986), waaronder jaarlijks meerdere Vrije Leerhuiscursussen over godsdienstige onderwerpen, cursussen Bijbels-Hebreeuws en korte cursussen over allerlei joodse onderwerpen in de sfeer van godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur
- Het Judaica-Bulletin (vanaf 1987) met vier afleveringen per jaar
- Rondleidingen in de synagoge voor groepen (vanaf jaren '80)
- Open Monumentendag (vanaf 1987)
- De bibliotheek (vanaf 1989) met enkele honderden titels
- Het Synagogepad (vanaf 1990) eerst per touringcar naar synagogen en joodse begraafplaatsen in de wijde omgeving, later in de vorm van lezingen en workshops
- Studiedagen (in 1991, 1996, 2001)
- Twee publicaties in boekvorm (1992 en 1999)
- De tentoonstelling op het voormalige vrouwenbalkon (vanaf 1992)
- Concerten op 5 mei en ter gelegenheid van Nieuwjaar (tussen 1996 en 2000)
- De jaarlijkse Samuel-Hirschlezing (vanaf 1999)
- De website www.judaica-zwolle.nl (vanaf 2003)

Samenwerking met anderen

De Stichting Judaica heeft altijd gestreefd naar goede samenwerking met instanties die daarvoor in aanmerking kwamen. Vanaf de oprichting is de samenwerking met de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle gericht geweest op het gebruik en het verbeteren van de synagoge. Met de Joodse Gemeente Zwolle werd samengewerkt bij het inrichten van de tentoonstelling op het voormalige vrouwenbalkon en het houden van rondleidingen. Het synagogepad, de Samuel-Hirschlezing en soms een korte cursus werden georganiseerd samen met het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle.

Cursussen en studiedagen werden gehouden samen met het VU Podium van de Vrije Universiteit in Amsterdam, de sectie Kerk & Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de B.Folkertsma Stichting voor Talmudica in Hilversum.

Organisatie

Het stichtingsbestuur telt maximaal zeven leden. Er is een voorzitter, een secretaris, een penningmeester en vier leden. Daarnaast zijn er speciale portefeuilles voor cursuscoördinatie, deelnemersadministratie, redactie van het Judaica Bulletin en bibliotheekbeheer. Momenteel zijn er twee bestuurszetels vacant. Het bestuur vergadert ongeveer vier keer per jaar. Veel overleg wordt tussentijds gepleegd via telefoon en e-mail. Naast het bestuur is er een tentoonstellingscommissie bestaande uit een voorzitter, suppoosten en rondleiders. Verder kent elke cursus een coördinator die de huishoudelijke gang van zaken tijdens de avonden verzorgt. In de jaren '90 heeft enige jaren een concertcommissie bestaan die de nieuwjaars- en bevrijdingsconcerten organiseerde. Veel organiserend werk loopt via beproefde draaiboeken (synagogepad, Samuel-Hirschlezing, studiedagen), waardoor met een klein aantal mensen veel werk verzet kan worden.

De belangstelling voor ons werk

In het seizoen 2004-2005 waren er 196 deelnemers aan de cursussen, had het Judaica Bulletin een oplage van 425 exemplaren en trok de tentoonstelling elke eerste zondag van de maand ca. 30 bezoekers. Voor de rondleidingen zijn er soms drie groepen per week. Het synagogepad trok tot 2004 zo'n 60 tot 100 deelnemers en de Samuel-Hirschlezing elk jaar ca. 60 deelnemers. Op Open Monumentendag bezoeken honderden belangstellenden de synagoge. Uit al deze aantallen blijkt dat de belangstelling voor het werk van de stichting groot is.

Dilemma's met betrekking tot activiteiten

Toch zijn er een aantal dilemma's met betrekking tot de activiteiten, waar het bestuur zich steeds meer bewust van wordt. De diversiteit aan activiteiten is behoorlijk omvangrijk. Hoe houden we dat de komende jaren vol en waarop moeten we ons focussen als we een stap terug zouden moeten doen? De stichting is nog altijd financieel gezond, maar de financiën staan de laatste jaren wel onder druk. Ook wordt het steeds lastiger goede docenten te krijgen tegen een redelijk honorarium. Onduidelijk is of de doelgroep behoefte heeft aan andere activiteiten. De vraag doet zich voor of er nieuwe doelgroepen zijn om ons op te richten (jongeren, buitenkerkelijken)? Zo ja, hoe doen we dat dan?

Dilemma's met betrekking tot bestuur en organisatie

Vandaag komt het voor dat bloeiende verenigingen moeten worden opgeheven bij gebrek aan bestuursleden.

De bereidheid voor langere tijd een omvangrijke bestuursklus op zich te nemen is de laatste jaren in de hele Nederlandse samenleving gedaald. Ook onze stichting kampt voor het eerst met het probleem hoe de twee vrij gekomen bestuurszetels te vervullen. Onder welke voorwaarden willen deelnemers bijdragen leveren aan de organisatie van de stichting? Het opvullen van lege plaatsen in de tentoonstellingscommissie is (nog) geen probleem. Voor minder omvangrijke werkzaamheden zijn nog genoeg mensen te vinden.

Kan meer werken met uitvoerende commissies of werkgroepen op deelterreinen een oplossing zijn voor de deelname aan onze organisatie? Maar ook dan zullen er mensen moeten zijn die het geheel in stand kunnen houden. Op dit vraagstuk is tijdens de workshop het antwoord niet direct gevonden.

Dilemma's met betrekking tot initiatieven van deelnemers

De activiteiten van de stichting zijn tot nu toe nogal aanbodgericht. Elk jaar verschijnt er een programma dat door het bestuur is samengesteld en waarop deelnemers zich kunnen inschrijven. De vraag is hoe we in de toekomst meer gebruik kunnen maken van initiatieven van deelnemers zelf? Met andere woorden: als u een initiatief wilt nemen dat binnen de doelstellingen van de stichting past, dan willen wij proberen het samen met u voor elkaar te krijgen. Wel lastig voor een strak georganiseerde stichting. Maar ook een uitdaging.

Vragen en discussie

Na de pauze vond een discussie plaats naar aanleiding van enkele vragen, zoals: "wat betekenen voor jullie persoonlijk de activiteiten van de Stichting Judaica?", "welke van de bestaande activiteiten moeten de komende jaren doorgang vinden?", "aan welke nieuwe activiteiten is volgens jullie behoefte?" Veel waarde werd door de deelnemers gehecht aan de leerhuis- en korte cursussen, het Judaica Bulletin en de website. Minder aan de cursussen Bijbels-Hebreeuws, de bibliotheek, de tentoonstelling en de rondleidingen, de eigen publicaties van de stichting, de Samuel Hirschlezing, de Open Monumentendag, het synagogepad en de concerten.

Het schrift op de stenen tafelen

door J. H. Laenen

Zoals algemeen bekend is, wordt in het jodendom het Hebreeuws beschouwd als heilige taal. Die heiligheid manifesteert zich in alle aspecten van de taal: de klanken, de woordenschat en ook in de vorm van de letters. Vooral joodse mystici hebben zich veel beziggehouden met de heiligheid van het Hebreeuwse schrift. Volgens hen was iedere afzonderlijke letter van het Hebreeuwse alfabet opgebouwd uit heilige lijnen, die als symbolen verwezen naar het verborgen leven van de godheid. Door de vorm van de letters te bestuderen kon men doordringen in de geheimen van de verborgen goddelijke wereld, die aan onze realiteit ten grondslag ligt (zie ook mijn twee eerdere bijdragen in *AlefBeet* van 1997). In dat verband is het opvallend te zien, dat in de Talmoed af en toe stevig wordt gediscussieerd - en er zelfs enige verwarring lijkt te bestaan - over de vraag in welk schrift God nu eigenlijk de Tora aan Mozes had gegeven.

Suggesties voor nieuwe activiteiten en verbeteringen van bestaande activiteiten waren er ook. Onder andere werd de behoefte geuit aan cursussen over praktische aspecten van de joodse traditie en het religieuze leven (bijv. besnijdenis, spijswetten), het meer toegankelijk maken van de bibliotheek, het vervangen van het synagogepad door interessante Samuel-Hirschlezingen. Ook werd gesproken over pogingen de z.g. "oudere jongeren" voor de activiteiten van de stichting te interesseren en samenwerking te zoeken met instanties zoals het Joods Historisch Museum of het Zwolse conservatorium (voor muziekuitvoeringen). En de media zouden meer bij de activiteiten betrokken kunnen worden.

Na afloop van elke cursus of na afloop van het seizoen kunnen er evaluaties gehouden worden onder de deelnemers. Cursisten kunnen meer betrokken worden bij de invulling en uitvoering van de activiteiten.

De evaluaties kunnen ook gebruikt worden om de belangstelling en vaardigheden te peilen van individuele deelnemers om medewerking te verlenen bij toekomstige taken en activiteiten. Nieuwe medewerkers en/of bestuursleden zouden gericht gevraagd moeten worden voor duidelijk omschreven taken. Bepaalde activiteiten kunnen worden voorbereid door kleine werkgroepen.

Diverse deelnemers gaven aan bereid te zijn tot het verrichten van voorkomende werkzaamheden.

Conclusies

De deelnemers aan de workshop toonden allen een grote betrokkenheid bij het werk van de stichting. Duidelijk is dat het cursuswerk gezien wordt als de kernactiviteit van de stichting, waarbij bulletin en website ondersteunend zijn. De andere activiteiten worden niet door iedereen als even belangrijk ervaren. Met betrekking tot de participatie van deelnemers aan de organisatie is een duidelijke conclusie dat er meer gewerkt kan worden met commissies/werkgroepen die een beperkte taak hebben. Aan evaluatie van activiteiten en het inventariseren van belangstelling en potentiële hulpkrachten kan meer aandacht besteed worden. Het bestuur zal zich op deze uitkomsten beraden en bezien welke stappen het kan zetten in de aangegeven richting.

We kunnen ons afvragen wat de reden is geweest dat de klassieke rabbijnen het daarover niet eens lijken te zijn. Waarom vroegen ze zich dat überhaupt af? Om dit te begrijpen, moeten we eerst iets weten over de historische ontwikkeling en het ontstaan van het Hebreeuwse schrift.

Het ontstaan van het Hebreeuwse schrift

Wanneer we de in 1996 door Muraoka en Van Peursen herziene Bijbels Hebreeuwse grammatica van Lettinga bij paragraaf I opslaan, zien we naast de lettertekens van het Hebreeuwse alfabet eveneens een kolom met de schrifttekens van het Oudhebreeuwse schrift, ook wel Oudsemitisch schrift genoemd. Voor zover ons bekend, werd dit oude alfabetische schrift vanaf ongeveer 1700 v. Chr. in Kanaän gebruikt. Vanaf ongeveer de tiende eeuw v. Chr. zien we geleidelijk afzonderlijke regionale varianten van dit schrift ontstaan: een Fenicische, een Hebreeuwse en een Aramese variant. Als in de zesde eeuw v. Chr. het Midden-Oosten onder Perzische heerschappij komt, wordt het Aramees steeds meer de internationale bestuurs taal van het Perzische rijk. Daarmee verspreidde zich niet alleen de Aramese taal, maar ook de Aramese variant van het oude Semitische schrift. Hierdoor raakten de andere schriftvarianten, de Fenicische en de Hebreeuwse, langzamerhand in onbruik. Ook de joden gingen over op het Aramese schrift om hun eigen heilige teksten vast te leggen. In de loop van de tijd ontstond uit dit Aramese schrift weer een specifiek joodse variant, die wij tegenwoordig nog kennen als het huidige kwadraatschrift van de Hebreeuwse Bijbel. Wat wij heden leren als 'het Hebreeuwse alfabet' is dus eigenlijk ontwikkeld uit een Aramese schriftvariant, die op haar beurt weer is ontstaan uit een algemeen Semitisch schrift.

Tegenwoordig staat ieder die geïnteresseerd is in de historische ontwikkeling van het Oudsemitische schrift tot het huidige kwadraatschrift een uitgebreide literatuur ter beschikking. (Men zie hierover bijvoorbeeld in meer detail het artikel van Meindert Dijkstra, 'Het ontstaan van het schrift en de plaats van het Hebreeuwse alfabet daarin', in *Alef Beet* 6/1 (1996) 15-28.)

Uit de klassieke rabbijnse literatuur komt duidelijk naar voren dat de Wijzen kennelijk iets hadden gehoord van een overgang naar een ander schrift, die in het verleden plaatsgevonden zou hebben. Desalniettemin hadden zij geen scherp beeld van de voorgeschiedenis van hun Hebreeuwse taal en schrift. Tussen de invoering van het Aramees als de diplomatieke taal van het Perzische rijk en de aanvang van het op schrift stellen van de mondelinge Tora na de verwoesting van de Tweede Tempel in 70 n. Chr. liggen ongeveer zes eeuwen. De rabbijnen brachten de overgang naar *ketav 'ashurit*, het 'Assyrische' schrift - zoals zij het kwadraatschrift noemden - vooral in verband met de persoon van Ezra. Na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap zouden de joden op zijn instigatie zijn overgegaan op deze nieuwe schriftsoort, die Ezra uit Babylon (min of meer het oude Assyrië) mee terug had gebracht naar Palestina.

Welk schrift stond er op de stenen tafelen?

Dit gegeven van de overgang naar een ander schrift leidde voor de rabbijnen uiteraard wel tot een theologisch probleem: Het stond voor de klassieke rabbijnen vast dat God op de Sinaï de Tora in het Hebreeuws aan Mozes had gegeven. Maar als het zo was dat Ezra een nieuw schrift had ingevoerd waarmee de Tora vanaf toen geschreven werd en dat sindsdien altijd gebruikt was, hield dit in dat God de Tora kennelijk in een ander schrift aan Mozes had gegeven dan dat welke de klassieke rabbijnen zelf kenden en leerden. Vele rabbijnen namen dan ook aan dat God de Tora aan Mozes in het Oudhebreeuwse of Oudsemitische schrift had gegeven. Maar die conclusie stond op gespannen voet met een andere opvatting van de rabbijnen. In de traditie wordt namelijk verteld dat God kroontjes bond aan de heilige letters en aan Mozes uitlegde, dat grote rabbijnse geleerden als rabbi Aqiva in de toekomst de diepere betekenis van die kroontjes tot in details zou duiden (b Menachot 29b). Maar hoe zat dit nu? Immers, rabbi Aqiva kende wel degelijk de geheimen van de kroontjes, maar die kroontjes stonden op het hem bekende *kwadraatschrift*, en niet op het Oudhebreeuwse schrift van vóór Ezra, het schrift waarin God logischerwijs de Tora aan Mozes moest hebben gegeven. Dit zou dus inhouden dat rabbi Aqiva's kennis niet kon teruggaan op de Sinaï. Kon de Tora gegeven zijn in een schrift dat pas bestond sinds Ezra? Uit deze verwarring kwamen verschillende ideeën naar voren die getuigen van een zoeken naar een verklaring voor dit probleem. Uit de discussies in de traditionele literatuur over de vraag welke schrifttekens God in de stenen tafelen had gegraveerd, blijkt dat de Wijzen grote moeite hadden met de idee dat hun heilige schrifttekens pas vanaf Ezra zouden dateren en van Mesopotamische ('Assyrische'), d.w.z. niet-joodse, oorsprong zouden zijn.

Diverse verklaringen:

In de rabbijnse literatuur zien we uiteenlopende meningen met betrekking tot dit dilemma. Aanvankelijk gaven velen nog de voorkeur aan de historische ontwikkeling: het Oudhebreeuwse schrift was nu eenmaal het oudst, en dus was er geen andere mogelijkheid dan dat God de Tora in dat schrift had gegeven. Daarmee erkenden zij dat het kwadraatschrift dat ze zelf gebruikten en waarin hun eigen Torarollen waren geschreven, inderdaad van later datum was. Wat was er volgens hen dan gebeurd ten tijde van Ezra? Bij terugkomst uit de ballingschap liet Ezra de Tora omzetten in de Aramese taal (d.w.z. de Targum) en in het nieuwe, Assyrische schrift. Daarna maakten de joden echter een definitieve keuze voor de Tora in de Hebreeuwse taal, de taal waarin de rabbijnen immers hun eigen Torarollen hadden, en voor het Assyrische (kwadraat)schrift, waarin de rabbijnse Torarollen waren geschreven.

De definitieve keuze voor de Hebreeuwse taal en het kwadraatschrift zou mede geïnspireerd zijn door een behoefte zich te onderscheiden van de Samaritanen, die zoals bekend altijd het Oudhebreeuwse schrift zijn blijven gebruiken. In de Talmoed lezen we dan ook expliciet dat toen de joden kozen voor de Hebreeuwse taal en het kwadraatschrift, zij de Aramese taal en het Oudhebreeuwse schrift overlieten aan de *hedyotot* ('de onwetenden') en de *Kutim* (d.w.z. de Samaritanen). Ter rechtvaardiging van deze overgang naar het nieuwe schrift wezen de rabbijnen op een passage in Deut. 17:18, waar de keuze voor het Assyrische schrift in de Tora reeds was voorzeggd. De uitdrukking 'afschrift van de Wet' (*mishne ha-tora*) aldaar werd geïnterpreteerd als verwijzing naar de Tora in het nieuwe schrift, die Ezra had laten maken. Andere rabbijnen echter hadden grote moeite met de idee dat het schrift van de door hen gebruikte Hebreeuwse Bijbel uit Babylonië niet door God aan Mozes zou zijn gegeven, maar daarentegen afkomstig zou zijn uit het land van de ballingschap. Zij stelden dan ook dat het niet anders kon dan dat God wel degelijk de Tora in het kwadraatschrift had gegeven - iets wat met ons historisch besef beslist onmogelijk is, zoals we hierboven hebben gezien. Het schrift van de stenen tafelen kon geen ander geweest zijn dan het kwadraat-schrift van de Hebreeuwse Bijbel die de rabbijnen voor zich hadden liggen. Maar hoe zat het dan met de overgang naar een ander schrift ten tijde van Ezra? Welnu, zeiden deze rabbijnen, nadat op de Sinaï de Tora in het Assyrische schrift was gegeven, hadden de oude Israëlieten door zondigheid en afgodendienst dit goddelijke schrift vergeten, zodat het in onbruik was geraakt. Zij gingen allengs over op het gebruik van het meer profane Oudsemitische schrift. Onder Ezra echter was de tijd aangebroken dat het oorspronkelijke Assyrische schrift van de stenen tafelen heringevoerd werd en in ere hersteld. Volgens deze opvatting had het Hebreeuwse woord '*ashurit*', waarmee het Assyrisch schrift werd aangeduid, dan ook niets te maken met het land Assyrië ('*ashur*') of Mesopotamië, maar diende de term opgevat te worden als *me'usheret*, gelukkig, mooi, verheven'. Het schrift waarin de Tora oorspronkelijk was gegeven en dat sinds Ezra weer gebruikt werd, was een verheven, prachtig schrift (b Sanhedrin 21b-22a). Om de stelling kracht bij te zetten dat de Tora in het kwadraatschrift was gegeven, wordt ook iets verteld over Gods schrijven op de stenen tafelen. Zoals bekend zijn in de rabbijnse literatuur de stenen tafelen omgeven door wonderen. God schreef dwars door de stenen tafelen heen. Eén van de wonderen was nu, dat de stukjes steen in de sluit-*mem* en de *samech* er niet uit-vielen, maar keurig bleven hangen in de steen. Het is duidelijk dat het hier een traditie betreft over het kwadraatschrift, want alleen in het kwadraatschrift zijn de sluit-*mem* en de *samech* geheel gesloten (b Shabbat 104a).

Post-talmoedische opvattingen:

Na het afsluiten van de Talmoed, omstreeks de zesde eeuw n. Chr., waren er maar weinigen die nog geloofden dat de Tora in Oudsemitisch of Oudhebreuws schrift gegeven was.

Judaica Bulletin 19 nr.1 - oktober 2005

De meesten waren de mening toegedaan dat God in het kwadraatschrift op de stenen tafelen geschreven moest hebben. Zo onderschreef bijvoorbeeld een gezaghebbend filosoof als Maimonides (1135/8-1204) in zijn commentaar op Mishna Yadayim 4:5 eveneens de stelling dat de Tora in Assyrisch schrift was gegeven. Dit schrift was bovendien niet uit Mesopotamië afkomstig. De term '*ashurit*' had volgens Maimonides veeleer te maken met woorden als '*ashrei*', 'gelukzalig'. Ook de joodse filosoof en exegeet Abraham ibn Ezra (1092-1167) was dezelfde mening toegedaan als Maimonides. Ofschoon in de middeleeuwen bijna algemeen aanvaard werd dat de Tora in Assyrisch schrift was gegeven, is de discussie over welk schrift er op de stenen tafelen heeft gestaan tot in onze moderne tijd nooit geheel verstomd. Individueel zijn er steeds rabbijnen geweest die van mening waren dat de Tora toch in Oudhebreuws gegeven zou zijn, terwijl sommigen, onder wie Nachmanides, naar een tussenoplossing zochten. Die bestond er dan vooral uit, dat er een onderscheid werd gemaakt tussen het schrift dat Israël gebruikte voor dagelijkse, profane doeleinden en een schrift dat uitsluitend diende voor heilige zaken, als het schrijven van Torarollen. Vele varianten en gedetailleerde 'oplossingen' zijn in de loop der eeuwen naar voren gebracht.

Mystieke visies op het kwadraatschrift

Ook de kabbalisten namen de idee over dat het schrift op de stenen tafelen het kwadraatschrift was geweest. De heiligheid van dit schrift, waarin God immers de Tora had gegeven, was voor de joodse mystici niet alleen een onaantastbaar gegeven, maar ook een van de fundamentele peilers van hun ideeënwereld. De gedachte dat er ooit andere letters op de stenen tafelen zouden hebben gestaan, was hun een gruwel.

Volgens de Zohar, het klassieke hoofdwerk van de Kabbala, zijn de letters van het Hebreeuwse alfabet als stenen om een huis van woorden te bouwen. Dit huis diende als tempel voor God en was de plaats waar de mysticus Hem ontmoette. Juist door de Hebreeuwse taal kon iedere mysticus in contact komen met God. De letters werden opgevat als een soort van 'tussen-kosmos', die de kloof kon overbruggen tussen de materiële werkelijkheid van de mens en het goddelijke. Binnen deze visie speelden niet alleen de afzonderlijke letters, de combinaties van letters, de letters van de godsnamen, hun klank en getalswaarde, maar ook de voor ons zichtbare vorm een belangrijke rol. Aangezien de vorm van elke letter werd gezien als een kristallisatie van goddelijke krachten, was deze vorm heilig.

De mystieke speculaties over de vorm van de letters komen eigenlijk pas goed op gang na de opkomst van de Kabbala aan het eind van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw, ten noorden en ten zuiden van de oostelijke Pyreneeën. Vanaf het eerste kabbalistische werk *Sefer ha-Bahir* komt er in de mystieke literatuur een geheel nieuw genre naar voren: commentaren op de vorm van de Hebreeuwse letters. Vooral in de eerste honderdvijftig jaar na de opkomst van de Kabbala verschijnen er zeer vele werken die zich bezighouden met de lettervormen van het kwadraatschrift.

Deze dragen veelal de titel *Perush ha-Otiyot* 'Commentaar op de (Hebreeuwse) Letters'. Het wetenschappelijk onderzoek naar dit genre in de joodse literatuur is eigenlijk nog tamelijk jong (zie hierover ook het interessante artikel van Resianne Fontaine, in *Alef Beet* 7/2 (1997) 13-19).

Mystieke speculaties over het Hebreeuwse kwadraatschrift vormen sindsdien een niet meer weg te denken onderdeel van de joodse mystiek. In de loop van de eeuwen ontwikkelen zich weliswaar nieuwe visies en interpretaties, maar het gedachtengoed in deze werken blijft toch tamelijk constant; de meeste ideeën hebben uiteindelijk hun wortels in de geschriften uit die eerste honderdvijftig jaar na het verschijnen van het Boek Bahir.

Hoezeer taal en schrift deel uitmaakten van het religieuze denken, blijkt ook uit de literatuur van het chasidisme, de meest recente manifestatie van de joodse mystiek. Van de chasidische rebbe Menachem Mendel, beter bekend als de *Tsemach Tsedeq* (1789-1866), zijn vele geschriften bekend, waarvan niet zo lang geleden, in de jaren 1977-1982, een zevenentwintigdelige bloemlezing is verschenen onder de titel *Sefer ha-Liqqutim*. Het onderdeel 'Letters' beslaat daarin maar liefst 200 pagina's.

De grote belangstelling van de chasidim voor de vorm van de Hebreeuwse letters komt ook naar voren in het werk *Bati le-Gani* van de Lubavitscher rebbe Jozef Isaac Schneersohn (1880-1950). Dit werk is een commentaar in twintig hoofdstukken naar aanleiding van Hooglied 5:1 'Ik ben gekomen tot mijn hof' en geeft een goed inzicht in het Lubavitscher chasidische gedachtengoed over taal en schrift. Zijn zoon, de vorige leider van de Lubavitscher chasidim, schreef een commentaar op het werk van zijn vader, dat ook in het Engels vertaald is: *Bati le-Gani 5710* (Brooklyn 1980).

In beide werken nemen gedachten over de vorm van de Hebreeuwse letters een belangrijke plaats in.

Uit het voorgaande blijkt eens te meer hoe de confrontatie van (flarden) historische kennis en een religieuze levensinstelling kan leiden tot een spanning, die in de loop der tijd aanleiding is geweest tot interessante speculaties. Dat het schrift van de Tora heilig was, heeft nooit ter discussie gestaan. Deze heiligheid is in de traditionele literatuur in toenemende mate verbonden met het 'Assyrische' kwadraatschrift. Hoe dit feit zich verhiel tot de historische ontwikkeling van het Semitische schrift, is een andere vraag.

Enige literatuur:

LIPINER, Elias, *The Metaphysics of the Hebrew Alphabet* (tweede herz. ed.; Jeruzalem 1989). [in het Hebreeuws]

LOEWENTHAL, Naftali, *'Hebrew and the Habad communication ethos'*

GLINERT, L. (red.), *Hebrew in Ashkenaz. A Language in Exile* (New York/Oxford 1993).

SCHERMAN, N., *'A discussion of the Ksav Ashuris script used in Torah scrolls'*

MUNK, Michael L., en SCHERMAN, N., *The Wisdom in the Hebrew Alphabet. The Sacred Letters as a Guide to Jewish Deed and Thought*.

ARTSCROLL MESORAH SERIES (New York 1983) 232-236.

Drs. J. H. Laenen studeerde Spaanse taal- en letterkunde (Utrecht 1953) en Semitische talen en culturen (hoofdvak Hebreeuws-Aramees; Leiden 1988).

Hij is de auteur van het onlangs verschenen boek *Joodse mystiek.: een inleiding* (Kampen / Tiel : Kok / Lannoo, 1998).

Oorlog en vrede in de bijbel

Een boekbespreking

Peter van 't Riet

Begin dit jaar verscheen bij uitgeverij Boekencentrum het boek *Een tijd van oorlog en een tijd van vrede* van de hand van Klaas A.D. Smelik. Het boek heeft de ondertitel *Bezetting en bevrijding in de Bijbel*. Ondanks de soms gewelddadige inhoud heb het boek met groot plezier gelezen, omdat het een problematiek aan de orde stelt die mij ter harte gaat en die door velen, ook theologen, vaak veel te gemakkelijk als achterhaald wordt afgedaan. In kringen van moderne theologen is het nogal eens bon ton het Oude Testament als gewelddadig en wreed in de verdachtenbank te zetten om vervolgens het Nieuwe Testament als vredelievend en vergevingsgezind op het paard te hijsen. De verdienste van Smelik is dat hij in dit boek laat zien dat daarmee aan beide onderdelen van de bijbel onrecht gedaan wordt. De bijbelse boodschap over oorlog en vrede gaat op die manier verloren in een idealistisch sprookje van oudtestamentische bad guys en nieuwtestamentische good guys.

Lezen vanuit de historische context

Smelik leest de bijbelverhalen over oorlog en geweld niet door de bril van onze West-Europese, door romantiek en idealisme bepaalde wereldbeschouwing, maar vanuit de historische context waarin deze verhalen zijn ontstaan.

En dan doemt een buitengewoon gewelddadige wereld op, waarin volken op vaak nietsontziende wijze met elkaar streden om de macht, om roof van elkaars goederen, om grondgebied en om elkaar tot onderwerping te dwingen.

Zij waren er bovendien volstrekt van overtuigd dat hun goden voor en met hen streden. De overwinning van het ene volk op het andere was vooral te danken aan de overwinning van de eigen goden op die van de vijand. In die wereld moest ook een klein volk als Israël met een volstrekt afwijkend godsbesef het hoofd boven water houden. Hoe kan het anders dan dat de God van Israël mee moest strijden aan de zijde van zijn eigen volk om samen het hoofd boven water te houden?

Terecht merkt Smelik op dat de bijbelse teksten over oorlog en geweld vandaag in ons deel van de wereld heel anders worden gelezen dan 60 jaar geleden in de tijd van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toen had men te maken met een machtige vijand die het leven dagelijks bedreigde en de Nederlandse samenleving met geweld onderdrukte. Men begreep toen wat het is om in zo'n situatie gevoelens van wraak te koesteren vanwege het onrecht dat wordt aangedaan. Vandaag in ons onbedreigde en welvarende landje zijn de meeste mensen niet meer in staat de bijbelse teksten over oorlog en geweld vanuit zo'n gewelddadige context te verstaan. Die context, de historische omstandigheden waarin Israël in de Oudheid leefde, was echter minstens zo gewelddadig als de situatie van Nederland in de Tweede Wereldoorlog. En wie de recente geschiedenis van het Midden-Oosten de laatste decennia heeft gevolgd, kan zich zo'n gewelddadige wereld ook nog wel enigszins voorstellen. Vanuit hun werkelijke historische achtergrond worden niet alleen veel bijbelverhalen over oorlog en geweld begrijpelijk, maar krijgt men er ook zicht op dat de bijbelschrijvers uiteindelijk een heel andere weg met dit thema inslaan dan de niet-bijbelse volken in hun dagen deden. Smelik schrijft hierover (pag. 9):

“Is het vele geweld in het Oude Testament (maar ook in het Nieuwe) plaatsbaar binnen een kader? Ik denk het wel. De bijbelschrijvers werkten niet in een luchtledig. Integendeel, zij reageerden fel op de gebeurtenissen van hun eigen tijd. Zij namen stelling tegenover de vanzelfsprekendheden van hun tijdgenoten. Zonder kennis van deze achtergrond ontgaat ons veel van wat wij in de bijbel lezen. Vandaar dat in dit [Smeliks] boek veel aandacht besteed wordt aan de oorlogsideologie van de volken rondom Israël en aan het historische kader waarbinnen de bijbelschrijvers werkten. Niet alleen om te laten zien waarin de bijbelschrijvers kinderen waren van hun tijd [...] maar vooral ook om vast te stellen hoe zij de kaders van het eigentijdse denken hebben doorbroken. Want het bijzondere van de bijbel ligt niet in wat de bijbelschrijvers gemeen-schappelijk hadden met hun tijdgenoten, maar is juist daar te vinden waar zij nieuwe, revolutionaire gedachten verkondigden, waarvan de kracht en inspiratie nog steeds doorwerken.”

De bijbel is wel degelijk ook een boek met idealen. Maar in de eerste plaats is het een realistisch boek: het beziet de huidige wereld zoals die werkelijk is, niet zoals die idealiter zou moeten zijn.

Het boek laat niet alleen zien wat er goed is in deze wereld, maar ook wat er mis is. De bijbelschrijvers zijn zich ervan bewust dat soms enig kwaad gebruikt moet worden om erger kwaad te voorkomen. Als Abraham ten strijde trekt om Lot te bevrijden uit de handen van zijn belagers (Genesis 14) dan doet hij kwaad door oorlog te voeren, maar het is om een erger kwaad, het onrecht aan Lot en diens gevangenschap, te beëindigen.

In de bijbel komen alle vormen van geweld en oorlog die men maar bedenken kan, voor in allerlei situaties. Dat begint bij de broedermoord van Kaïn (“de sterke”) op zijn broeder Abel (“ademtocht, de zwakke”). We treffen aan: verdedigingsoorlogen, aanvalsoorlogen, staatsgrepen, plunderingen, verkrachtingen, brandschattingen, moord en doodslag, gerechtelijke moorden, de banvloek, uitroeiing van steden, wegvoering in slavernij en noem maar op. En het overkomt Israël niet alleen, Israël doet er ook aan mee. En het gaat niet altijd tegen Gods wil in, soms geeft Hij er uitdrukkelijk opdracht toe. Dat laatste is bijvoorbeeld het geval met de legeraanvoerder Jehoe, die opdracht krijgt de hele familie van koning Achab uit te roeien om te voorkomen dat er na zijn staatsgreep strijd blijft bestaan tussen het oude en het nieuwe koningshuis. Gruwelijk voor moderne lezers, maar in die tijd en zelfs tot op heden in het Midden-Oosten een toegepaste praktijk (koning Feisal van Irak overkwam in 1958 hetzelfde lot met heel zijn familie).

Dat de wereld van die dagen buitengewoon gewelddadig was, maakt Smelik niet alleen duidelijk aan de hand van bijbelteksten, zoals Nahum 2:4 en 3:2-3 (pag. 51-52):

“Door de straten razen de strijdswagens, ze gaan heen en weer over de pleinen. Hun aanblik is als van fakkels, als bliksemschichten schieten zij voorbij.... Het geluid van zweepgeklap en het geluid van wielengedaver! En jagende paarden en dansende strijdswagens, opverende ruiters, vlammeende zwaarden, bliksemende lansen! En een veelheid van verslagenen, en een massa lijken, en eindeloos veel lichamen - men struikelt over hun lichamen.”

Veelvuldig citeert hij ook uit de teksten van de omringende volken zoals die zijn gevonden op kleitabletten en in inscripties. Hij schrijft (pag. 23):

“De bijbelschrijvers stonden niet buiten de wereld, een wereld waarin buitensporig geweld als een middel werd gezien om de eigen god te behagen en de schatkist te vullen. Zij droomden weliswaar van een andere tijd, waarin de volken de oorlog niet meer zouden leren, maar in afwachting daarvan gaven zij aan dat de ideale leiders van Israël met Gods hulp de vijand zouden verpletteren, zonder terughoudendheid gehoorzaamend aan Zijn bevelen. Dat kon een vijand van buitenaf zijn, zoals de Amalekieten, maar ook een vijand van binnenuit, zoals het huis van Achab. Alles wat het volk van God bedreigde, moest worden vernietigd om een nieuwe toekomst voor het volk te garanderen.”

Persoonlijk zou ik formuleren: om het voortbestaan van dit volk - levend met deze God - te garanderen. Want zwakte, medelijden, barmhartigheid of zelfs grootmoedigheid ten opzichte van de vijand kon het volk in een volgende ronde van strijd gemakkelijk fataal worden.

Bij de heidense volken werden de verschrikkingen van de oorlog meestal gezien als heldendaden. Men hoeft de Ilias van Homerus maar te lezen om te ervaren hoe belangrijk de gewelddadige strijd was voor de eer van een volk en zijn leiders. Vooral de Assyriërs blonken in die dagen uit door wreedheid en meedogenloosheid. Als men ze zou vragen waarom, dan zou hun antwoord luiden dat zij slechts de wil van hun goden uitvoerden, of sterker nog dat zij slechts deelnamen aan de oorlogen van hun goden. Niet alleen prijken op de standaarden van de legers de symbolen van de goden, maar bovendien - men leze nogmaals de Ilias - had men het idee dat de goden daadwerkelijk deelnamen aan de strijd. Is het een wonder dat als Israël moet strijden, God met hen meevecht voor het behoud van zijn volk? Als Hij in het *Lied van Mozes* een krijgsman wordt genoemd (Exodus 15:3), dan is dat letterlijk bedoeld (pag. 19). Had Hij hen dan alleen kunnen laten in de strijd? En is het in die context vreemd dat Israël in de oorlog tegen de Filistijnen de ark van het verbond meevoert op het slagveld? Maar helaas, dát nu stelt de God van Israël niet op prijs (1 Samuel 4). De ideale oorlog is er immers een die God in zijn eentje voert en waarbij het volk niet hoeft te strijden. Denk aan diezelfde doortocht door de Schelfzee, waarbij Hij het leger van Egypte verslaat zonder dat een Israëliet ook maar een wapen ter hand hoeft te nemen (Exodus 13 en 14).

Pas halverwege de 6e eeuw vCJ ontstaat er met de komst van het Perzische rijk een nieuw soort imperialisme. Het onderwerpt de omringende volken, maar plundert ze niet uit. Het laat de tempels en de godsdienst in stand en tracht met de overwonnen volken in vrede te leven. Ook het Romeinse rijk is in wezen op die strategie gebaseerd geweest. Alle goden mogen vereerd blijven worden op voorwaarde dat minstens één keer per jaar aan de Romeinse keizer en diens oppergod Jupiter geofferd zou worden, als teken dat de Romeinse goden boven alle andere goden uittroonden. De joden vormden de enige uitzondering op die regel: zij offerden één maal per jaar namens de keizer aan hun eigen God.

De bijbelse visie op oorlog en geweld

Elk bijbelverhaal over oorlog of geweld heeft zo zijn eigen kern, zijn eigen thematiek, zeg maar zijn eigen boodschap. Waarom bijvoorbeeld moet Jehoe het koningshuis van Achab uitroeien? Achab was uit het huis van Omri, waaronder Israël tot bloei en zelfstandigheid kwam. Jehoe was, zoals ook uit oude inscripties blijkt, niet meer dan een vazal van koning Hazaël van Damascus in Syrië. Maar het gaat de bijbelschrijvers niet om nationale zelfstandigheid of trots alleen, of om welvaart en culturele verheffing alleen. De grootheid van Israël onder de vorsten uit het huis van Omri en Achab werd verworven door een vergaande assimilatie aan de afgodencultuur van de omringende Kanaänitische volken.

Het specifieke van Israëls godsdienst, het absolute monotheïsme, de trouw aan de ene God, zijn verbond, zijn grondwet van de Tora, de ethiek die daar uit voortvloeit, dat alles werd langzaam maar zeker door Achab uitgehouden. Israël dreigde onder Omri en Achab een gewichtig volk te worden, maar een volk zoals alle andere volken. En daarmee zou de specifieke bijdrage van Israël aan de mensheid en de wereld verloren gaan, uitsterven, van de aardbodem verdwijnen. Alle strijd van de profeet Elia tegen Achab en zijn huis had niet bereikt dat zij hun heidense gewoonten hadden afgezworen en Israël weer tot Israël hadden gemaakt. Het was daarom van tweeën één: Achab en zijn familie eruit, of God en zijn profeten eruit. Dat is de kern van het verhaal over Jehoe en het huis van Achab. Liever een vazalstaat van Damascus, waarin Israël godsdienstig werd vrijgelaten, dan zelfstandig en geassimileerd aan de omringende godsdiensten.

Hoewel het gebruik van geweld vaak is toegestaan, is er toch de hele bijbel door een tendens het voor andere doelen te gebruiken dan de andere volken deden. Bij hen was het doel van de oorlog meestal het beroven van de buurvölker, het veroveren van nieuw grondgebied om de eigen leefruimte te kunnen uitbreiden of het onderwerpen van de buurvölker zodat men door middel van zware schattingen hun land jaren lang kon uitzuigen. Berucht waren de vazalverdragen die de onderworpen volken werden opgelegd en waarin ze moesten beloven trouw te blijven en belasting te betalen. Dergelijke overwegingen spelen in de bijbel vrijwel geen rol met uitzondering van het land Kanaän. Het bezit, het behoud en de vrijheid van het land Kanaän als plaats waar Israël een zelfstandig volksbestaan kan opbouwen en God kan dienen zoals de Tora dat van Israël vraagt, is het enige doel waarvoor geweld geoorloofd is. En hoewel de vrede onder alle volken het grote ideaal is (Jesaja 2:4; Micha 4:3) overheerst vooral in de koningentijd de harde lijn. Gods volk moet nu eenmaal verdedigd worden en God steunt het daarbij zolang het trouw aan Hem blijft. Karakteristiek is dat ondanks die harde lijn er tussendoor ook zeer vredelievende verhalen verteld worden (pag. 22). Het is zelfs zo dat de vrijheid niet met geweld mag worden bevochten zolang de bezetter Israël vrij laat in het dienen van zijn God.

In teksten die ons uit de oudheid van Israëls buurvölker zijn overgeleverd, spelen de goden vaak een buitengewoon bloederige rol. In teksten uit de havenstad Oegarit over Anat, de zustergodin van de god Ba'al, lezen we (pag. 32):

“Onder haar lagen als ballen de hoofden, over haar vlogen als cicades de handpalmen, als een zwerm sprinkhanen de handpalmen van de soldaten. Zij maakte hoofden vast aan haar rug, zij omgordde haar lendenen met handpalmen. Haar knieën dompelde zij in het bloed van de strijders, haar ledematen in de ingewanden van de soldaten...”.

Elk volk, elke stad had zijn eigen god of godin die hen moesten beschermen tegen de vijanden of die hen hielp bij de aanval op een ander volk of andere stad.

Op een stele uit Moab lezen we hoe de Moabitische koning Mesa zijn overwinning op een vijandelijke stad viert door de hele bevolking te offeren aan zijn god Kemos:

“En ik vocht tegen de stad, en ik nam haar in, en ik doodde geheel het volk van de stad als offer voor [de god] Kemos en voor [het volk] Moab.”

Deze stad wordt zagezegd met de ban geslagen, wat wil zeggen dat zij volledig vernietigd wordt ter ere van de godheid die tenslotte de overwinning heeft geschonken. Dat ervoer men als een vrome daad, omdat men niets van het veroverde voor zichzelf hield. Doden of gedood worden in oorlogen waarin de goden een hoofdrol speelden, was in de Oudheid dagelijkse praktijk. Dat was het internationale klimaat waarin Israël zich moest handhaven. In dat klimaat ook was het heel gebruikelijk door middel van orakels de goden te raadplegen over de kansen van de oorlog, geloften te doen om de steun van de goden te verwerven teneinde de strijd te winnen of voorafgaand aan de belegering van een stad de goden van die stad op te roepen over te lopen. Voor dat laatste hadden de Romeinen een speciaal ritueel dat *evocatio* heette. Bij de overwinning werden de goden bedankt met offers, krijgsgevangenen werden als slaven aan de eigen tempels geschonken en de tempels van de veroverde stad werden verwoest om hun goden te onteren. Wie na het verlies van een oorlog toch in zijn god of goden bleef geloven, moest wel van mening zijn dat het verlies de wil van de eigen god was als toorn of straf voor zonden en overtreding. Dat is standaard de reactie van de bijbelschrijvers, maar deze opvatting treffen we ook elders aan (pag. 45-47). Ook de God van Israël geeft de vijand over in Israëls handen, of geeft Israël over in de hand van de vijand. Hij strijdt mee aan Israëls zijde. Maar het is steeds tegen wil en dank, want uiteindelijk is Zijn streven vrede voor alle volken.

Het ideaal van de vrede

Een van de opmerkelijke kanten van de bijbel is dat militaire kracht en politieke macht geen doelen op zichzelf zijn. Het koningshuis van Omri en Achab bijvoorbeeld wist van het Noordrijk Israël een sterke politieke en militaire eenheid te maken. Onder Achabs opvolger Jehoe, die zoals we zagen via een staatsgreep aan de macht was gekomen, verzwakte het rijk en verviel het tot een vazalstaat van Damascus. Toch ging de voorkeur van de bijbelschrijvers uit naar Jehoe en niet naar Achab, omdat de laatste de afgodendienst in Israël had toegelaten en gestimuleerd (pag. 53). Ook de profeet Jesaja maakt duidelijk dat men om als volk te overleven niet moet meedoen aan het internationale militaire machtsspel en geen hulp moet zoeken bij de strijdswagens van Egypte (Jesaja 31:1 e.v.). Beter kan men “de EEUWIGE zoeken” door te vertrouwen op het woord van de profeten. Als Elia ten hemel vaart, roept Elisa: “Mijn vader, mijn vader, wagens van Israël en zijn mannen!” (2 Koningen 2:11-12; zie ook 13:14).

Met andere woorden: de profeten zijn het ware leger van Israël. Zij wijzen het volk de weg door de internationale verhoudingen heen. Zij kennen als geen ander de internationale mores en zijn op de hoogte van de ambities van de verschillende regeringen. Zij weten hoe de onderlinge krachtsverhoudingen tussen de volken liggen en zijn in staat de kansen op succes van een strategische positiebepaling te beoordelen. De vrome koning Hizkia bijvoorbeeld vertrouwt niet op Egyptische strijdswagens, maar op God. Hij wendt zich niet tot de Farao om hulp, maar tot de profeet Jesaja (Jesaja 37:2; 2 Koningen 19:2).

Ook de wijze waarop de oorlog gevoerd wordt, is meestal een andere dan waarop de vijand gewend is te vechten. In plaats van veel manschappen, veel wapentuig en veel slagkracht te ontplooiën, voeren de Israëlieten de oorlog vaak kleinschalig. Ze maken gebruik van spionage, van guerrilla tactieken, van de onverwachte aanval, van psychologische oorlogsvoering zoals het aanjagen van schrik en angst. Het opbouwen van een groot en sterk leger met paarden en strijdswagens past niet in dat beeld. Jozua krijgt dan ook de opdracht de paarden en strijdswagen van de overwonnen vijand te vernietigen in plaats van te gaan gebruiken met zijn eigen leger (Jozua 11:6-9). De hele teneur van Tenach (de Hebreeuwse bijbel) is dat oorlog in bepaalde situaties een noodzakelijk kwaad is, terwijl het werkelijke ideaal de vrede, de *sjaloom*, is. Het duidelijk blijkt dit uit de relatie van David en Salomo tot de tempelbouw. David, de oorlogsvorst, mocht alleen de materialen voor de tempelbouw verzamelen. Hij mocht de tempel niet bouwen, omdat hij door de vele oorlogen die hij had gevoerd te veel bloed aan zijn handen had. Pas zijn zoon Salomo, de vredesvorst, mocht de tempel, het huis van de EEUWIGE in Jeruzalem bouwen en in gebruik nemen (1 Kronieken 22:7-8). De ideale wereld is een wereld zonder paarden en strijdswagens. In deze profetische lijn van denken passen de visioenen over een tijd van vrede, waarin de volken de oorlog niet meer zullen leren. De bijbel predikt geen pacifisme. Onrecht moet immers bestreden worden en een volk heeft de plicht zijn vrijheid en voortbestaan te verdedigen. Maar de bijbel predikt wel pacificering (ontwapening), zodra het gevaar voor bezetting en onderdrukking geweken is, een pacificering die uiteindelijk de hele wereld zal omvatten. Wie de bijbelse verhalen over oorlog, geweld en vrede oppervlakkig leest, zal deze bijbelse boodschap niet gemakkelijk ontdekken.

De verdienste van Smeliks boek is dat het ons helpt door alle bijbelverhalen heen de lijn over oorlog en vrede te ontdekken, die ook in onze wereld nog buitengewoon vruchtbaar kan zijn voor de bezinning op dit belangrijke onderwerp.

Een tijd van oorlog, een tijd van vrede, Bezetting en bevrijding in de Bijbel,

Klaas A.D. Smelik, Boekencentrum, Zoetermeer, 2005, 220 pag., ISBN 90 239 1887 8, € 19,90

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaïca staat een kleine, goedverzorgde bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat o.a. meerdere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaïca. Enige suggesties:

Vrij Leerhuis 3 – Genesis, een boek om steeds opnieuw te beginnen.

= Gradwohl, R.	Uit Joodse bronnen; dl 2.	226.4
= Peli, Pinchas H.	De Tora vandaag	226
= Tijn, Maartje van.	Het boek van goed én kwaad.	226.4
= Visotzky, Burton L.	Genesis als ethiek.	223
= Zoals er gezegd is over de Schepping.		223
= Zoals er gezegd is over het Paradijs.		223

Vrij Leerhuis 4 – Het mensbeeld van de Tora.

= Barnard, W.J. en P van 't Riet.	Zonder Tora leest niemand wel...	227.4
= Elke morgen nieuw		213
= Musaph-Andriesse, R.C.	Wat na de Tora kwam	213
= Palache, J.L.	Inleiding in de Talmoed	213
= Riet, Peter van 't.	Het mensbeeld van de Tora	213

Korte cursus 1 – De geschiedenis van de Portugese Joden in Nederland.

= Meijer, J.	Zij lieten hun sporen achter.	az.w-isra 944.7
--------------	-------------------------------	-----------------

Korte cursus 3 – Vrouwen in Tenach.

= Dijk, Foekje.	Bijbelse vrouwen van Abigail tot Zilpa	224
= Sara en Maria; vrouwen in synagoge en kerk.		232.49
= Wiesel, Elie.	Bijbels eerbetoon	226.6

Korte cursus 4 – Spinoza, van Joodse rebel tot Joods boegbeeld.

= Klever, W.N.A.	Zicht op Spinoza.	158.3
= Strathern, Paul	Spinoza in 90 minuten.	158.3

Dicky Koffeman-Wielinga

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING NAJAAR 2005

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.

Voor de laatste actuele informatie verwijzen wij u naar de Judaica-Agenda onze website www.judaica-zwolle.nl

za 08-10 Sjabbat Wajelech (Deut. 31:1-31:30)

zo 09-10 Etty Hillesum Centrum, Deventer. Joodse Wandeling "Het verstoorde leven" onder leiding van een gids. Begin- en eindpunt: EHCentrum, Roggestraat 3, Deventer. Vertek: 13.00 uur. Toegang: € 3.50.

di 11-10 Gemeente Toerusting PKN Hoozeveen. Dhr. Dick Boeren over "Kernwoorden in de psalmen" Aan de hand van twee korte psalmen, psalm 23 en 82. Plaats: De Vredehorst, Zuidwoldigerweg 30, Hoozeveen. Aanv.: 20.00 uur. Info: tel. 0528-270550

wo 12-10 Werkgroep Kerk en Israël, Zwolle. Drs. Marieke den Hartog over: "Jaarthema". Plaats: Oosterkerk, ingang Koewegje, Zwolle. Aanv.: 19.30 uur.

„ „ „ Interkerkelijk Werkverband Kerk en Israël, Emmen. Mw. Dr. F. van Overbeeke-Rippen over "Het Godsbeeld in Jodendom, Christendom en Islam". Plaats: Centrale Bibliotheek, Noorderplein 101, Emmen. Aanv: 19.30 uur. Toegang: € 7. Opgave vooraf via 0591-642047

do 13-10 Jom Kippoer / Grote Verzoendag

za 15-10 Sjabbat Ha'azinoe (Deut. 32:1-52)

di 18-10 Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste dag)

wo 19-10 Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede dag)

za 22-10 Sjabbat Soekkot

di 25-10 Sjeminie 'Atseret / Slotfeest

wo 26-10 Simchat Torah / Vreugde der Wet

do 27-10 Joodse Klanken. Dhr. Eleon de Haas over "De historie van Joodse muziek, aangevuld met lichtbeelden en veel muziekfragmenten. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanv.: 19.30 uur. Toegang: € 7,50 incl. consumptie.

„ „ „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen. Dhr. A.B. Stier te Harmelen over: "In vuur en vlam voor de Tempelberg". Plaats: Herv. Centrum, Julianastr. 8, Ommen. Aanv.: 19.30 uur.

za 29-10 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)

ma 31-10 Bijbels-Hebreeuws 3m (middag-bijhoudcursus), 1e bijeenkomst. Tijd: 14.30-16.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens

- ma 31-10 Bijbels-Hebreeuws 3a (avond-bijhoudcursus), 1e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- „ „ „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Mevr. Mirjam Kan over: "De menselijke verleiding
in de Thora". Plaats: Synagoge, S. Hirschstr. 8,
Zwolle. Aanv. 19.30 uur
- wo 02-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 1e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 05-11 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)
-
- zo 06-11 Samuel Hirsch-lezing door Dr. I.B.H. (Ido) Abram
uit Amsterdam over "Wat het jodendom ons kan
leren over leven in een multiculturele
samenleving". Plaats: Synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 11.00-13.30 uur.
Toegang: € 7,00.
- „ „ „ Rondleiding door de Synagoge van Zwolle. Tevens
is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle"
te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur.
Toegang: € 1,50.
- wo 09-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 2e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 12-11 Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)
-
- zo 13-11 Etty Hillesum Centrum, Deventer. Joodse
Wandeling "Het verstoorde leven" onder leiding
van een gids. Begin- en eindpunt: EHCentrum,
Roggestraat 3, Deventer. Vertek: 13.00 uur.
Toegang: € 3,50.
- ma 14-11 Bijbels-Hebreeuws 3m (middag-bijhoudcursus), 2e
bijeenkomst. Tijd:14.30-16.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- „ „ „ Bijbels-Hebreeuws 3a (avond-bijhoudcursus), 2e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 15-11 SLAG Zwolle. Geloof en angst. In plaats van het
gesprek wordt er steeds vaker gekozen voor
harde maatregelen en provocaties. Je zou er bang
van worden. Mmv: Vertegenwoordigers uit de
Joodse, Christelijke en Moslim gemeenschap.
Plaats: Ev. Lutherse Kerk, Koestraat 2-4, Zwolle.
Aanv.: 19.45 uur.
- wo 16-11 Werkgroep Kerk en Israël, Zwolle. Ds. Alex van
Ligten over: "Rozenstock/Rozenzweig". Plaats:
Oosterkerk, ingang Koewegje, Zwolle. Aanv.:
19.30 uur.
- vr 18-11 Etty Hillesum Centrum, Deventer. "Vu Mirt
grinen" (waar de myrte groeit...) Jiddische en
Oost-Europese Muziek door duo Wajlu,
Klezmerduo uit Duitsland. Plaats: EHCentrum,
Roggestraat 3, Deventer. Aanv.: 20.00 uur.
Toegang: € 10.
- za 19-11 Sjabbat Wajera (Gen. 18:1-22:24)
-
- ma 21-11 Vrij Leerhuis 4 - Het mensbeeld van de Tora, 1e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P.
(Peter) van 't Riet
- „ „ „ Genootschap Nederland Israël, afdeling
Hoogeveen. Mevr. Dr. M.T. Frederiks over: "De
relaties tussen Christenen, Joden en Moslims in de
Koran". Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14,
Hoogeveen. Aanv.: 19.45 uur.
- di 22-11 Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen.
Rabbijn W.J.E. van Dijk te Amsterdam over:
"Uitgekomen profetieën. Verbluffende
ontdekkingen". Plaats: Herv. Centrum, Julianastr.
8, Ommen. Aanv.: 19.30 uur.
- wo 23-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 3e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 26-11 Sjabbat Chajee Sara (Gen. 23:1-25:18)
-
- ma 28-11 Bijbels-Hebreeuws 3m (middag-bijhoudcursus), 3e
bijeenkomst. Tijd:14.30-16.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- „ „ „ Bijbels-Hebreeuws 3a (avond-bijhoudcursus), 3e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- wo 30-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 4e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 03-12 Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)
-
- zo 04-12 Rondleiding door de Synagoge van Zwolle. Tevens
is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle"
te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur.
Toegang: € 1,50.
- di 06-12 Korte cursus 1 - De geschiedenis van de portugese
Joden in Nederland, 1e bijeenkomst. Tijd:13.30-
15.30 uur. Docent: dhr. R.S. Cortissos
- wo 07-12 Interkerkelijk Werkverband Kerk en Israël,
Emmen. Ds. mr. E.K. den Breejen over "Abraham,
Izaäk en Ismaël". Plaats: Centrale Bibliotheek,
Noorderplein 101, Emmen. Aanv.: 19.30 uur.
Toegang: € 7. Opgave vooraf via 0591-642047
- za 10-12 Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)
-
- zo 11-12 Etty Hillesum Centrum, Deventer. Joodse
Wandeling "Het verstoorde leven" onder leiding
van een gids. Begin- en eindpunt: EHCentrum,
Roggestraat 3, Deventer. Vertek: 13.00 uur.
Toegang: € 3,50.
- ma 12-12 Bijbels-Hebreeuws 3m (middag-bijhoudcursus), 4e
bijeenkomst. Tijd:14.30-16.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- „ „ „ Bijbels-Hebreeuws 3a (avond-bijhoudcursus), 4e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- wo 14-12 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 5e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 17-12 Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)
-
- ma 19-12 Vrij Leerhuis 4 - Het mensbeeld van de Tora, 2e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P.
(Peter) van 't Riet
- wo 21-12 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 6e
bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 24-12 Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)
-
- ma 26-12 Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag)
- za 31-12 Sjabbat Mikeets (Gen. 41:1-44:17)
-
- ma 02-01 Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (8e dag)
- za 07-01 Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)
-

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

De abonnementsprijs bedraagt € 6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter/redacteur Bulletin)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redacteur Bulletin)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: € 1,50 per persoon; voor kinderen € 1,00.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2006. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december 2005 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

NIEUWE AFLEVERING FOLIANTI-REEKS:

In de Folianti-reeks is weer een nieuwe brochure verschenen van de hand van Peter van 't Riet. Nummer 26 heet "Het Alef-Beet" met als ondertitel "Eer kennismaking met het Hebreeuwse alfabet tegen de achtergrond van de Hebreeuwse taal".

De Hebreeuwse taal:

Het Hebreeuws, de taal van de Bijbel en van het jodendom, is een heel andere taal dan de Indogermaanse talen die in Europa gesproken worden. Centraal in het Hebreeuws staan de woordstammen van drie medeklinkers, die in beginsel de betekenis van een werkwoord hebben. Hebreeuwse teksten worden vaak alleen met behulp van medeklinkers geschreven. De invulling van de klinkers is een zaak van traditie, lokaal gebruik en/of persoonlijke voorkeuren. Vaak laat de tekst meerdere klinkervullingen en dus interpretaties toe. Deze structuur maakt de Hebreeuwse taal en het Hebreeuwse denken dynamisch, flexibel en multi-interpretabel. Teksten leggen nooit de waarheid vast, maar zijn altijd aanleiding en onderwerp voor discussies waarin naar de waarheid gezocht wordt.

Taal en alfabeth:

In deze brochure, die bedoeld is als kennismaking met het Hebreeuws en het Hebreeuwse alfabet, laat de auteur iets zien van het karakter van deze taal en bespreekt hij de herkomst en de tweeëntwintig letters van het alfabet. Per letter is er een korte uiteenzetting over de vorm, de klank en de betekenis van de naam van de letter. Ook geeft hij een aantal voorbeelden van de wijze waarop in de joodse traditie de letters functioneren in de leerverhalen van de rabbijnen. Aansluitend op het alfabet worden de klinkertekens en enkele bijzondere groepen van letters besproken. De brochure sluit af met een tweetal oefeningen om het alfabet uit het hoofd te leren.

Inhoudsopgave:

De Hebreeuwse taal - De ontwikkeling van het schrift - Het ontstaan van het Hebreeuwse schrift - Het Hebreeuws als medeklinkertaal - De woord- en zinsbouw van het Hebreeuws - De gesproken taal - De namen en getalswaarde van de letters - De letters van het alfabet - Het systeem van de klinkers - Bijzondere letters - Oefeningen - Slotopmerking - Literatuur.

Het Alef-Beet.

Een kennismaking met het Hebreeuwse alfabet tegen de achtergrond van de Hebreeuwse taal

Peter van 't Riet, Folianti, Zwolle, 2005

ISBN: 90-76783-18-7: 30 pagina's; Prijs €2,-

Verkrijgbaar tijdens de cursussen in de synagoge of via www.folianti.com